

PRÁVNÍ MONOGRAFIE

Právní subjektivita

ROBERT PELIKÁN

Wolters Kluwer
Česká republika

Vzor citace: PELIKÁN, R. *Právní subjektivita*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. 188 s.

Právní stav publikace je k 23. 7. 2012.
Lektorovala doc. JUDr. Ivanka Štenglová.
© JUDr. Robert Pelikán, Ph.D., 2012
ISBN 978-80-7357-745-2 (brož.)
ISBN 978-80-7357-951-7 (e-pub)
ISBN 978-80-7357-257-2 (pdf)

Mým rodičům, kteří mne naučili nejen právu

Obsah

Seznam zkratk	IX
O autorovi	XI
Úvod	1
1 Problém právní subjektivity	5
1.1 Pojem práva	9
1.2 Právní a mimoprávní realita	17
1.3 Subjektivní povinnost	21
1.4 Subjektivní právo	24
2 Právnícká osoba, právní subjektivita	30
2.1 Teorie fikce	30
2.2 Popření existence právníckých osob	31
2.3 Teorie reality	34
2.4 Moderní teorie	37
2.4.1 Michoudova teorie centra právem chráněného zájmu ...	37
2.4.2 Dnistrjanského teorie nositelů práva	39
2.4.3 Právnícká osoba jako syntetický výraz právních pravidel	41
2.4.4 Korporace jako síť smluv	42
2.4.5 Normativistické pojetí subjektu	44
2.4.6 Právnícká osoba jako právní koncept	45
2.4.7 Právnícké osoby socialistického práva	46
2.5 Hodnocení	47
3 Deduktivní vymezení právní subjektivity	50
3.1 Podmínky existence subjektu v právní realitě	52
3.2 Podmínky transcendence právního subjektu do mimoprávní reality	58
3.2.1 Vlastní zájem	58
3.2.2 Vůle	67
3.2.3 Vztah vůle a zájmu	73

3.2.4	Závěr	76
3.3	Limity zákonodárce při reflexi útvaru mimoprávní reality v realitě právní	78
3.3.1	Práva a povinnosti jsou přičítány jiným subjektům	79
3.3.2	Práva a povinnosti vůbec nevznikají	82
3.3.3	Závěr	83
4	Právnícká osoba jako objekt práv	85
5	Skupiny společností	99
5.1	Existující řešení v pozitivním právu	102
5.1.1	Anglosaské právo	102
5.1.2	Německé právo	103
5.1.3	Francouzské právo	105
5.1.4	Evropské soukromé právo	107
5.1.5	Veřejné právo	107
5.1.6	Lex Mercatoria	109
5.2	Hodnocení existujícího stavu	110
5.3	České právo	114
5.3.1	Péče řádného hospodáře člena orgánu	114
5.3.2	Kontrolní orgán	117
5.3.3	Povinnosti společníka	118
5.3.4	Smluvní koncern	125
5.3.5	Hodnocení našeho současného právního stavu	129
5.3.6	Nový zákon o obchodních korporacích	133
6	Popis skupin pomocí deduktivní teorie právní subjektivity	139
7	Praktické otázky	146
7.1	Praktická aplikace teorie překrývající se subjektivity	146
7.2	Práva a povinnosti v koncepci překrývající se subjektivity	154
7.2.1	Dynamika skupiny	157
7.2.2	Mimostojící společníci	159
7.2.3	Skupina, nebo mateřská společnost?	160
7.3	Závěr	162
	Závěr	163
	Abstract	165
	Přehled použité literatury	169

Seznam zkratek

ABGB	zákon č. 946/1811 sb. z. s., obecný zákoník občanský
ESLP	Evropský soud pro lidská práva
fr. obch. zák.	Code de commerce – francouzský obchodní zákoník
NOZ	nový občanský zákoník
obč. zák.	zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
obch. zák.	zákon č. 613/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů
Římská smlouva	Smlouva o založení Evropského hospodářského společenství (EHS) podepsaná dne 25. března 1957 v Římě
Úmluva	Úmluva o ochraně lidských práva a základních svobod (Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb., o přijetí Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod)
ZOK	zákon č. 90/2012 Sb., o obchodních společnostech a družstvech (o obchodních korporacích)

O autorovi

JUDr. Robert Pelikán, Ph.D., absolvoval pražskou právnickou fakultu, v letech 2003 až 2008 působil jako advokátní koncipient a následně jako advokát, nejprve v advokátní kanceláři Císař, Česka, Smutný a spol., později v advokátní kanceláři Linklaters, nyní ve vlastní advokátní kanceláři Vrána & Pelikán. Absolvoval půlroční odbornou stáž u Soudu prvního stupně Evropských společenství v Lucemburku. V roce 2010 mu byl udělen titul JUDr., v roce 2011 titul Ph.D. (oba na Právnické fakultě Univerzity Karlovy). Vyučuje na katedře občanského práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy, pravidelně publikuje v odborných časopisech (například *Právní rozhledy*, *Antitrust*, *Obchodněprávní revue*, *Bulletin advokacie*) a vystupuje na odborných konferencích. Je autorem dvoudílného komentáře k zákonu o přeměnách.

Problematicke právní subjektivity se věnuje již od své diplomové práce (Kořeny moderního práva obchodních společností ve Francii XVII. a XVIII. století), tedy asi deset let. Kniha *Právní subjektivita* je upravenou verzí jeho doktorské práce.

Úvod

Právní subjektivita je jedním z centrálních pojmů celé právní teorie, neboť právě a jen právní subjekty jsou způsobilé být adresáty právních norem a oprávněnými či povinnými z práv a povinností. Přesto, nebo možná právě proto dodnes nemá tento pojem jasný a jednoznačný obsah. Ba co víc, po plodném období 19. století a počátku století dvacátého, ve kterém došlo ke zrodu řady základních teorií, pokoušejících se tento pojem vysvětlit, jako by se právní věda zalekla složitosti tohoto úkolu a rozhodla se na vymezení pojmu právního subjektu rezignovat. Symptomatické je v tomto ohledu stanovisko Valérie Simonartové, podle které je „debata dnes již uzavřena“, žádnou odpověď na otázku, k čemu tato debata dospěla, ale nedává.¹

Tato nechut' k teoretickému zkoumání pojmu právní subjektivity má dvě základní příčiny. Jednak je to obecná nedůvěra ke spekulativním, často filosofujícím teoriím v právu a příklon k pozitivismu, který je symptomem dnešní doby informační inflace, jednak určitý pocit zklamání z výsledků teoretických snah 19. a počátku 20. století, které nejenže nedokázaly nalézt jednotné řešení, ale zejména neposkytují odpověď na fenomén, jenž zcela přetvořil ekonomickou a později i právní realitu ve druhé polovině 20. století a jenž s právní subjektivitou zajisté úzce souvisí – skupiny společností. Tato nedůvěra souvisí i se změnami, kterými euroamerická společnost prošla a jež vedly k významné změně **role práva**. Právo ztratilo svou stabilitu. Stalo se **nástrojem** prosazování politických a ekonomických cílů. Stalo se **faktorem efektivity** ekonomického prostředí. Stalo se **technikou** pro realizaci ekonomických cílů.² Práve se dnes zabývá řádově větší počet osob, než tomu bylo v 19. století. Z elitní vědy se stalo masovým nástrojem. Nepřekvapí pak, že požadavek na teoretickou ujasňenost konceptu, který byl v devatenáctém a první polovině 20. století základem právní vědy, v tomto prostředí ustupuje do pozadí. Hlavním kritériem je výkon. Dosahuje-li nový předpis svého krátkodobého cíle, je kvitován bez ohledu na

¹ Simonart, V. *La personnalité morale en droit privé comparé*. Bruxelles: Bruylant, 1995, s. 1.

² Srov. k tomu např. Habermas, J. *Law and Morality*. Translated by Kenneth Baynes. In *The Tanner Lectures on Human Values* [online]. The University of Utah, Tanner Humanities Center, 1986 [cit. 2012-01-26]. Dostupné z: <<http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/habermas88.pdf>>. Srov. též literaturu tam citovanou.

to, zda je, či není ve svém základu teoreticky správný, zda nevytváří logické rozpory a nejasnosti.

Tím se právo, jež má být nástrojem snižování neuspořádanosti společností, samo stává stále méně uspořádaným a uspořádatelným systémem a právní věda se proměňuje v deskriptivní disciplínu omezující se na popisy stále komplikovanějších nahodilostí pozitivního práva, jež často připomínají pouhé návody k použití.

Tento trend ovšem nemůže trvat věčně. Právo se samozřejmě nemůže vrátit k jednoduchosti a stabilitě 19. století. To ani není třeba. Pokud se ale nedokáže zamyslet nad svými pojmy, pokud nedokáže vnést řád do svých dílčích řešení, budou dále narůstat jeho vnitřní rozpory, jež si pak zase vynutí další dílčí řešení, která zase jen vyvolají další rozpory, a tak stále dokola. Právo tak postupem času ztratí povahu systému, stane se chaotickým, nepředvídatelným a nepochopitelným.³

Znamení tohoto neblahého vývoje přitom vidíme již dnes. Stačí pohlédnout třeba na takovou dílčí otázku, jakou je pojem podniku v evropském soutěžním právu: zpočátku jednoduchá teze (primární soutěžní normy jsou adresovány podniku jako ekonomické jednotce, sankce za jejich porušování je uvalována na právní subjekty, které ji vytvářejí) postupně košatěla s praktickými problémy, jež její aplikace přinášela (například otázka přičitatelnosti sankce v případě prodeje podniku, později dělby sankce mezi více subjektů v rámci podniku atd.), až nejen nabyla takové složitosti, že jen popis aktuálního stavu rozhodovací praxe vydá na monografii, ale zabředla do problémů, které se vůbec nezdají být řešitelné. Takové košatění je ovšem pochopitelným důsledkem vytváření práva v precedenčním systému (a v menší míře dnes i v systému kontinentálním, neboť i obecné normy se dnes většinou připravují pod vlivem omezeného okruhu konkrétních případů a k jejich krátkodobému řešení a nedělají si ambice na trvalost a neměnnost). Soudce nemůže být schopen domýšlet všechny možné aplikace práva, které precedentem vytváří. Postupuje případ od případu, cestou plnou zákrut. Nemá-li to ale vést k popsaným katastrofálním důsledkům, je nezbytné, aby soudci i zákonodárci podala pomocnou ruku teorie, aby vnesla řád a udala směr, aby rozlišila slepé vývojové linie a určila a usměrnila tu nosnou.

³ Nebylo by tomu tak ostatně poprvé. Již Jhering správně konstatoval, že fenomenální úspěch římského práva tkvěl v na první pohled nepatrných vnitřních vazbách, jež jednotlivá pravidla formovala do logického a v zásadě bezrozporného systému, čímž se římské právo odlišovalo nejen od „práv“ (jako pouhých neuspořádaných souborů pravidel) předcházejících, ale i následujících. Viz Jhering, R. von. *L'esprit du droit romain dans les diverses phases de son développement*. Bologna: Arnaldo Forni Editore, 2004, zejména s. 16 a násl.

Myslím proto, že na zkoumání pojmu právní subjektivity rezignovat nelze, neboť budovat právní vědu bez ujasnění tohoto pojmu znamená stavět dům od střechy. Vzhledem k náročnosti tématu si ovšem tato práce neklade za cíl přinášet nějaká definitivní řešení. Její účel bude zcela splněn, podaří-li se jí ukázat, že debata o pojmu právní subjektivity je všechno, jen ne uzavřená.

KAPITOLA PRVNÍ

Problém právní subjektivity

Nahlíženo zpětně, zdá se, že problém právní subjektivity vyvstal na počátku 19. století.⁴ Do té doby jako by bylo všechno jasné. Právo regulovalo vztahy mezi lidmi. Právními subjekty tak byli lidé a právní subjektivita byla kvalitou člověka značící, že tento člověk podléhal právní regulaci, byl způsobilý k právům a povinnostem.

Na počátku 19. století se ovšem objevuje **korporace**, která si, ač umělý útvar, osobuje postavení člověku vzhledem k právu ekvivalentní; právo náhle nereguluje jen vztahy mezi lidmi, ale reguluje vztahy mezi **právními subjekty** – těmi přirozenými i těmi umělými. Jak ale tyto **umělé subjekty** vznikají? Vytváří je zákonodárce, nebo vznikají živelně ve společnosti a zákonodárce jejich existenci pouze uznává? A hlavně: co všechno může takovým umělým subjektem být? Cokoliv, nebo tu existují nějaké podmínky, které musejí být splněny? Jinými slovy, jaké podmínky musejí být splněny, aby mohl umělý útvar nabýt kvalitu právní subjektivity, a existují vůbec takové podmínky?

Dříve, než dokázala právní věda nalézt na tyto otázky jednoznačnou odpověď, vtrhly do práva skupiny společností, které rozevřely nůžky mezi právní a ekonomickou realitou. Z právního hlediska šlo o několik subjektů, z hlediska ekonomického ale o jediný, jednotně řízený **podnik**. Pojem právního subjektu se tak ocitl v krizi, neboť v mnoha případech nedokázal ekonomickou realitu věrně reflektovat. V krizi tak veliké, že byl například v oblasti práva hospodářské soutěže zcela opuštěn a jeho příkazy byly adresovány přímo podniku.⁵

⁴ Pro takové zjednodušující pojetí srov. např. Doležil, T. *Koncerny v komunitárním právu*. Praha: Auditorium, 2008, s. 27: „Koncepce samostatnosti právnických osob byla vytvořena až na počátku 19. století s rozvojem moderní ekonomiky a průmyslové revoluce jako důsledek potřeby akumulace volného kapitálu. Na evropském kontinentu byla vytvořena právnická osoba včetně kapitálových společností a v zemích common law pojem korporace. Identita právnické osoby coby subjektu práva se oddělila od osob společníků...”

⁵ To ostatně souviselo i s levicovými tendencemi, jež po druhé světové válce ovládly i západoevropské právní myšlení; společnost jako nástroj prosazování ryze soukromých zájmů se jevila neschopná stát se místem vyvažování zájmů investorů, managementu a pracujících. Byla proto prohlašována za překonanou a mrtvou, budoucnost se spatřovala v podniku po

Zdalo by se tedy, že problém právní subjektivity lze redukovat na problém právnických osob, popřípadě ještě skupin společností. Byl by to ale pohled poněkud zjednodušený. Ve skutečnosti totiž ani v dobách 19. století dávno předcházejících nebyla právní subjektivita tak jednoduchá, jak se dnes zdá.

Korporace nevznikají v 19. století, byť je to doba, kdy definitivně ovládly ekonomickou scénu. Existovaly již v dobách starověkých (zejména jezdecké společnosti ve starém Římě) a znovu pak od středověku dále. Obzvlášť některé akciové společnosti přitom představovaly skutečné státy ve státě se značnou mírou autonomie (tak například *Compagnie des Indes Orientales*⁶ založená v 17. století), které vstupovaly do právních vztahů a byly tedy nepochybně skutečnými subjekty. Ani u ostatních typů obchodních společností neznamenal přijetí **napoleonského obchodního zákoníku** žádnou převratnou změnu, ve které by mohl být spatřován důvod přerodu smlouvy v nový subjekt. Právě naopak, napoleonský obchodní zákoník přebírá takřka beze změny dosavadní právní stav, jak jej formuloval Code Savary a doplnila následující judikatura a doktrína 18. století.⁷ Jedinou změnou se tak zdá být právě formální prohlášení již několik staletí existujících útvarů za právní subjekty, ani k němu ale nedochází na straně zákonodárce, ale na straně judikatury a doktríny⁸ (odlišná a pokrokovější situace je v Rakousku – ABGB v § 26 proklamuje, že „*naproti jiným osobám používají dovolené společnosti zpravidla stejných práv jako jednotlivé osoby*“).

Navíc po celou dobu existovala řada dalších umělých útvarů – právních subjektů: fiskus, církev, kostel atd. Hlavní rozdíl tak v tomto ohledu spočíval

socialistickém vzoru. [Srov. např. Bastid, S. et al. *La personnalité morale et ses limites: Études de droit comparé et de droit international public*. Paris: Librairie Générale de droit et de jurisprudence (L.G.D.J.), 1960.] Tak jako v mnoha jiných případech v historii práva i tento pohled byl předčasný.

⁶ Tato společnost měla mimo jiné právo jmenovat velvyslance, uzavírat mezinárodní smlouvy a vyhlašovat a vést válku. Podrobněji viz např. Sottas, J. *Histoire de la Compagnie Royale des Indes Orientales, 1664 – 1719*. Rennes: La Découverte, 1994.

⁷ Srov. mou starší práci Pelikán, R. *Kořeny moderního práva obchodních společností ve Francii*. Diplomová práce, Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, inédit.

⁸ Napoleonské zákoníky k otázce právní subjektivity společností mlčí; ba co víc, první kniha občanského zákoníku „o osobách“ upravuje jen osoby fyzické. Článek 529 občanského zákoníku ale prohlašuje podíly na obchodních společnostech za věci movité. V roce 1834 to poslouží judikatuře jako argumentační základ pro dovození právní subjektivity společností: pokud by šlo o pouhou smlouvu, musela by movitá či nemovitá povaha podílu odpovídat tomu, zda v majetku society jsou nebo nejsou přítomny nemovitosti. Viz Baruchel, N. *La personnalité morale en droit privé – éléments pour une théorie*. Paris: L.G.D.J., 2004, s. 7.

v tom, že dosud nebyl objeven abstraktní pojem právnické osoby, a tedy ani právního subjektu.⁹

Mnohem významnější ovšem je, že právní subjektivita lidí nebyla ani samozřejmá ani obsahově jednotná, a to v zásadě po celou dobu, kterou historická paměť lidstva pokrývá. V tomto ohledu je třeba připomenout dvě skutečnosti.

První z nich jsou otroci, osoby disponující všemi přirozenými atributy právního subjektu, a přece nezpůsobilé k právům a povinnostem. Jejich existence v různých historických epochách a na různých místech popírá časté rozlišení mezi **přirozenými osobami** (rozuměj lidmi), kterým je právní subjektivita vrozena, a **osobami umělými, fiktivními, právnickými**, které jsou vytvářeny zákonodárcem zakládajícím fikci, podle které platí, že se s určitým právním útvarem nakládá stejně jako s člověkem. Postup zákonodávce zdá se tak být v obou případech mnohem podobnější, neboť jak vidno, u člověka stejně jako u společenského útvaru není jeho biologický či sociální stav dostačující podmínkou pro to, aby byl zákonodárcem uznán za právní subjekt.¹⁰ Právním subjektem není tedy člověk nebo útvary jemu připodobněné, ale je jím to, co za právní subjekt zákonodávce prohlásí, bez ohledu na biologickou či sociální podstatu.

Otroci nám ovšem poskytují ještě další poučení. Postupem času totiž ve většině společenských a právních systémů nabývali tu větší, tu menší míru subjektivity. Získávali možnost hospodařit s vlastním *peculiem*, a někdy si z něj dokonce koupit sami sebe. Mohli v určitém rozsahu kontrahovat vlastní závazky. Stávali se spoluodpovědnými (spolu se svými vlastníky) za delikty, kterých se dopustili.¹¹ Ještě rozsáhlejší míru subjektivity pak můžeme pozorovat u rozličných osob svobodných a polosvobodných – žen, kolonů, propuštěnců atd. –, až po téměř plnou subjektivitu nevolníků. Vidíme tak, že právní subjektivita nebyla vůbec obsahově jednotná, že naopak mohla nabývat nejrůznějšího obsahu a míry. Zároveň vidíme i to, že dichotomie subjekt – objekt není nepřekonatelná, že totiž otrok mohl být zároveň subjektem (když podléhal jemu adresovaným příkazům a zákazům a sám odpovídal za jejich porušení) i objektem vlastnického práva subjektu jiného.

⁹ David, R. In Bastid, S. et al. *La personnalité morale et ses limites – Études de droit comparé et de droit international public*. Paris: L.G.D.J., 1960. Již ve 13. století sice prý použil Innocens IV. termín *una persona* pro kolegium a od 14. století se díky Bartolovi hovoří o *persona ficta*, s žádným teoretickým náhledem se tu ale nesetkáváme (srov. k tomu např. Lefebvre-Teillard, A. *Introduction historique au droit des personnes et de la famille*. Paris: Presses Universitaires de France – PUF, 1996, s. 67).

¹⁰ Nešlo přitom jen o to, zda bude člověku subjektivita přiznána, mohla mu být také *odebrána* při tzv. kapitidiminuci; institut civilní smrti přitom v Evropě přetrvával až do 19. století.

¹¹ Srov. např. Kincl, J. *Otroci ve franckých právních pramenech 6.–8. století*. Praha: Universita Karlova, 1973, s. 121–136.

Druhým institutem, který při úvahách o subjektivitě nelze pominout, je **rodina**. Pro římské právo a stejně tak i pro raně středověké barbarské právní systémy je charakteristická silná **moc otce rodiny** nad jejími ostatními členy. Moc tak silná, že jí lze připodobnit k moci vlastníka nad otrokem. Výsledkem je, že ačkoliv jsou neemancipovaní členové rodiny teoreticky samostatnými právními subjekty, v praxi je jejich subjektivita více či méně pohlcována subjektivitou rodiny. To ve značné míře platilo jak v římském právu, tak i později například ve středověké Francii, kde nalézáme tuto instituci formalizovanou v podobě společnosti všeho majetku. Dodnes se s takovým pojetím rodiny můžeme setkat například v hindském právu.¹²

Právní subjektivita tak historicky nikdy nebyla jednoduchou vlastností člověka způsobující, že takový člověk podléhá právní regulaci a může vstupovat do právních vztahů. Právní subjektivita byla mnohem variabilnější a složitější. Některé právní subjekty disponovaly plnou subjektivitou, jiné mohly vstupovat do vlastních právních vztahů jen ve velmi omezeném rozsahu, ve zbytku jsouce předměty vlastnictví nebo moci jiného, ještě jiné skutečnou vlastní subjektivitu neměly, ale byly součástí většího celku – rodiny.

Teprve Francouzská revoluce na sklonku 18. století tento obraz změnila. Zrušila všechny existující spolky a společnosti. Rozbila rodinné vazby. Vytvořila pojem svobodného, rovného a nezávislého **občana**, jehož jedinou vazbou byla vazba k všemocnému revolučnímu státu. Na takto zplanýrovaném terénu pak v období napoleonské konsolidace zdánlivě z ničeho vyrůstá nová, jednoduchá subjektivita, jejímž základem je subjektivita revolučního občana, ke které je připodobňována subjektivita opětovně vznikajících korporací a dalších právnických osob. Tato nová subjektivita stojí na dvou znacích, které se zdají tak samozřejmé, že se o nich ani nehovoří: 1. subjektivita je jednoduchá vlastnost, nabývající hodnot „ano“ nebo „ne“, nikoliv různé míry; 2. subjekt nemůže být zároveň objektem a naopak. Ve skutečnosti vidíme, že ani jeden z těchto znaků v sobě nemá nic samozřejmého. A naopak jednoduchost, kterou toto nové uspořádání přinášelo, byla vykoupena nepřijatelnou cenou. Nové pojetí sice dovedlo zobrazit revolučně zjednodušenou sociální realitu osob fyzických, pro právnické osoby bylo ale zcela nevhodné.

Právní subjektivita tedy není jednoduchou, člověku vrozenou vlastností. Čím tedy je? Jaké jsou meze, ve kterých se může právní subjektivita pohybovat? Je zákonodárce zcela svobodný v tom, jakou míru subjektivity tomu kterému útvaru přizná? Cesta k odpovědi na tyto otázky vede přes analýzu dalších základních pojmů práva, pojmu oprávnění (subjektivního práva) a právní

¹² Podrobněji k této otázce srov. Pelikán, R. Právo společností a právo rodinné – tušení souvislostí. In Dvořák, J. (ed.) *Pocta Sentē Radvanové k 80. narozeninám*. Praha: ASPI, 2009.

povinnosti. Dříve než se ovšem do této analýzy pustím, je nezbytné říci několik slov o samotném (objektivním) právu.

1.1 Pojem práva

H. L. A. Hart začíná svůj Pojem práva postřehem, že žádný jiný obor lidského vědění neklade tak často a s takovou naléhavostí otázku po své vlastní podstatě. Otázka „co je právo“ skutečně zaměstnává přední teoretiky a právní filosofy již nejméně dvě stě let, aniž by se dosud dočkala rozřešení, jež by bylo obecně přijato. Aniž bych chtěl této otázce upírat její prvořadou důležitost, nebudu se jí tu zabývat, neboť by nás to odvedlo příliš daleko od tématu této práce a neboť nemyslím, že bych mohl do této diskuse přinést cokoliv zajímavého.¹³

Přesto se ale bez nějakého popisu práva neobejdu. Bude ovšem determinován svým cílem. Pokouším se v této práci rekonstruovat pojem právní subjektivity tak, aby mohl být bezrozpornou součástí logického právního systému a aby umožňoval optimální fungování práva ve společnosti. Postačí mi proto povšimnout si těch znaků práva, které jsou z tohoto hlediska relevantní. Bude to popis vedený **zevnitř práva**, nikoliv zvenku. Kontextem tohoto diskurzu je právo jako faktum, právo, které tu dnes je, nekladu si otázku, zda tu být má či musí, nekladu si otázku po jeho legitimizaci.

Bude to zajisté popis nesmírně kusý. Netvrdím, že právo není nic jiného než to, co bude spadat do mého popisu (například nechávám do značné míry stranou otázku procedurálních a legitimačních norem). Netvrdím ani, že právo je vše, co do tohoto popisu spadá, že jsem popsal všechny meze práva (v tomto ohledu nechávám zejména stranou otázku, zda je právem amorální norma). To, co předkládám, je **popis**, nikoliv vymezení práva.

V tom je ovšem zároveň síla této metody. To, co budu popisovat, jsou, myslím, nepochybné aspekty současného práva, jež v explicitní či implicitní podobě nalezneme ve všech moderních teoriích práva. Podaří-li se mi tedy následně konstruovat teorii právní subjektivity na tomto podkladě, získá tím nezávislost na otázkách, jež jsem ze svého popisu záměrně vyloučil. Bude moci aspirovat na obecnou platnost bez ohledu na to, která koncepce pojmu práva je zastávána.

¹³ Z rozsáhlé literatury k tématu srov. např. Hart, H. L. A. *Pojem práva*. 2. vyd. Praha: Prostor, 2010. Fuller, L. L. *Morálka práva*. Praha: Oikoymenth, 1998. Dworkin, R. *Když se práva berou vážně*. Praha: Oikoymenth, 2001. Habermas, J. *Law and Morality*. Translated by Kenneth Baynes. In *The Tanner Lectures on Human Values* [online]. The University of Utah, Tanner Humanities Center, 1986 [cit. 2012-01-26]. Dostupné z: <<http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/habermas88.pdf>>, atd.

Ve svém popisu (objektivního) práva pro účely této práce vycházím z prací normativistických, přece však s velmi podstatnými modifikacemi.¹⁴ **Normativisté** se totiž, ve snaze o apriorní pojetí práva a tím o konstrukci čisté právní vědy, snažili očistit svůj koncept od jakéhokoliv sepětí s realitou. Právem jim tak byl soubor všech norem, jejichž normativním subjektem (zjednodušeně řečeno původcem) je stát (chápaný ovšem v abstraktním smyslu).¹⁵ Obsah těchto norem, jejich soulad s realitou či s jinými normativními soubory byl pro ně bezvýznamný. Je-li stát subjektem normy „*kameny mají povinnost rozpouštět se ve vodě*“, je tato norma stejně tak právem jako jakákoliv jiná.

Toto pojetí je pro mne nepoužitelně bezobsažné. Je stejně neživotným pokusem, jakým by byla „čistá“ mechanika, jež by se nezajímala o funkčnost konstruovaných věcí a připouštěla tak hranaté kolo. Navíc nutno říci, že proklamovaného cíle v podobě apriornosti takového pojetí se normativistům ve skutečnosti dosáhnout nepodařilo. Podle normativistů se totiž právo od jiných normativních souborů (zejména morálky) odlišuje jediným znakem, státem jako subjektem norem. Na otázku, co je to stát, ovšem apriorní odpověď dát nelze, nechci-li se dopustit definice kruhem a vymezit stát jako subjekt právních norem (což je pojetí, ke kterému např. Weyr evidentně dospívá). Ve skutečnosti tak normativistické vymezení práva obстоjí jen tehdy, mám-li již předchozí představu o státu anebo – ještě lépe – o právu. Pak ovšem v sobě nemá nic apriorního.

Programové oproštění od mimoprávní reality (k tomuto pojmu viz dále) ovšem normativisty vedlo k velmi precisní a logicky čisté konstrukci reality právní. Právě v tomto bodě jsou výsledky jejich práce cenné a využitelné, ovšem po opětovném doplnění o aspekty opomíjené: otázky mimoprávní reality a jejího sepětí s realitou právní. Vráťím-li se k popisu pojmu práva, je proto třeba doplnit normativistické vymezení (právo je jednotným souborem norem) obsahovým znakem, kterým mi je mechanismus vynucení normou požadovaného stavu.

Právo nemůže přímo zasahovat do toho, co je v reálném světě, může pouze určovat, co být má. Určí-li právní norma, že X musí Y zaplatit 100 Kč, nebude tím Y o nic bohatší. Teprve uposlechne-li X této povinnosti, transformuje-li právní následek (vznik povinnosti) v následek reálný (přízpůsobení svého chování této povinnosti), naplňuje právo tímto zprostředkovaným působením na realitu svůj účel.

¹⁴ V podobném směru srov. Weinberger, O., McCormic, N. *An Institutional Theory of Law. New Approaches to Legal Posivism*. Berlin: Springer, 2010.

¹⁵ Srov. Weyr, F. *Základy filosofie právní*. Brno: A. Piša, 1920, s. 54; na s. 174–176 pak Weyr sám na kruhovost definice upozorňuje.

Přitom stojí za povšimnutí, že toto působení práva je v moderní společnosti natolik zautomatizované a sociálně institucionalizované, že si je ani neuvědomujeme. Vždyť vlastně říkám-li, že Y bude bohatší, když X splní svůj závazek, dopouštím se nepřesnosti. Y tím přece nezíská do své moci žádný předmět reálné hodnoty, ale jen peníze, tj. vlastně závazek státní banky poskytnout na požádání výměnou aktiva, kterými jsou peníze kryty (dnes – po téměř celosvětovém přechodu na tzv. *fiat money* již ani to ne), a tedy vlastně opět jen subjektivní právo (v moderním prostředí bezhotovostního platebního styku pak dokonce jen pohledávku za soukromou bankou ze smlouvy o běžném účtu). A naopak tedy, Y ve skutečnosti vznikem pohledávky za X již bohatší bude, alespoň v (post)moderním smyslu toho slova, neboť bude vlastníkem věci – pohledávky (to při širokém pojetí věci; s úzkým, hmotným, pojetím ovšem v dnešním světě již neobstojíme). To ukazuje, jak složitá a neustálá je **interakce mezi právní a mimoprávní realitou**, na popisovaných základních mechanismech to ale nic nemění, ba právě naopak – kdyby těchto mechanismů nebylo, celý systém by se zhroutil. Bohatství je v dnešní společnosti stále virtualizovanější, stále více spočívá v pouhé informaci. Aby tomu tak ale mohlo být, musí v kořenech tohoto systému stát onen základní mechanismus, o kterém hovořím. Zmizel-li by, přestalo-li by právo tuto základní roli plnit, celé toto virtuální bohatství by se rázem rozplynulo jako obláček dýmu.

Právo aplikace norem na právní skutečnosti (k těmto pojmům srov. níže) tvoří práva a povinnosti, jež vytvářejí síť právních vztahů mezi právními subjekty (a určitým způsobem i mezi objekty). Právo a povinnost jsou pak transformovány do reálného světa tím, že podle nich obvykle povinný subjekt dobrovolně upraví své chování v obavě ze sankce, jež by jej jinak stihla,¹⁶ a oprávněný subjekt své právo vykonává a případně i vymáhá. Selže-li přece tento primární (dobrovolný) převodní mechanismus, aktivuje oprávněný subjekt mechanismus sekundární, nedobrovolný, jednak v podobě vzniku sankční povinnosti, jednak v podobě nedobrovolného výkonu povinnosti státní mocí.¹⁷ Tyto dvě složky sekundárního převodního mechanismu jdou přitom ruku v ruce a jsou potřebné obě. Pokud by dobrovolné nesplnění povinnosti vedlo jen k jejímu splnění nucenému, nebyl by povinný motivován plnit dobrovolně (a oprávněný

¹⁶ Povinný přitom nemusí přesně vědět, **jaká sankce** mu hrozí. Má-li právo dostatečnou autoritu ve společnosti, nebude povinný ve většině případů vůbec zkoumat, zda a jaká sankce mu hrozí, ale splní svou povinnost z pouhého přesvědčení, že při jejím nesplnění by jej nějaká (dostatečná) sankce stihla.

¹⁷ Státní moc a její monopol násilí ovšem není jedinou možnou variantou tohoto nedobrovolného převodního mechanismu a není tak nutnou podmínkou existence práva; jak dostatečně přesvědčivě dokázal již Jhering (Jhering, R. von. *L'esprit du droit romain dans les diverses phases de son développement*. Bologna: Arnaldo Forni Editore, 2004, s. 119–178), právo může fungovat i pomocí mechanismů soukromé spravedlnosti.

vymáhat nedobrovolné plnění tam, kde dobrovolně splněno nebylo), primární převodní mechanismus by přestal fungovat. To by pochopitelně vedlo k rychlému selhání i sekundárního převodního mechanismu, a tím celého práva.

Nepřizpůsobení skutečného stavu právně normativnímu požadavku přináší subjektu nebezpečí sankce a jejího násilného vynucení. Právě tímto mechanismem, jehož alespoň obecná představa vede k dobrovolnému přizpůsobení chování valné většiny subjektů právním normám, se pak právo odlišuje od ostatních normativních souborů.¹⁸ Poruší-li subjekt např. etická pravidla, žádné násilné vynucení sankce jej obvykle nečeká. Jediným trestem mu je neuspokojení vlastního morálního citu nebo společenský odsudek.¹⁹ Zrovna tak poruší-li pravidla gramatiky, trpí tím nanejvýš cit jazykový.

Ve svém popisu práva si tedy všímám těchto jeho vlastností: je **jednotným souborem norem, jejichž nesplnění přináší adresátovi normy nebezpečí násilně vynutitelné sankce**. Jak již řečeno, neznamená to, že každá norma, která tyto vlastnosti vykazuje, je nutně právem, ani že právem nemůže být i něco, co stojí zcela stranou tohoto popisu.

V tomto ohledu se přitom do značné míry shodují s Kelsenem, který konci- poval právní normu jako „*hypotetický úsudek o podmíněné vůli státu k vlastnímu jednání*“.²⁰ Jinými slovy, bude-li splněna hypotéza normy (hypotetický úsudek), je stát připraven vynutit splnění dispozice, nebude-li dispozice splněna dobrovolně a zavdává-li k nucenému splnění podnět případný oprávněný. Norma ve své atomární podobě (když hypotéza, má být dispozice) dle Kelsena není právní normou (ani kdyby byl jejím subjektem stát). Tou se stává teprve, je-li doplněna o sankční „příslib“ státu, zakládající pro případ dobrovolného nesplnění povinnost státu k provedení trestu nebo exekuce.²¹

¹⁸ Myslím navíc, že rozšíření definice o toto obsahové kritérium neznemožňuje konstrukci právní vědy jako „čisté“ (apriorní) vědy, neboť v něm není doplněn žádný pojem, který by musel být vymezen empirickým zkoumáním. Tato otázka ovšem pro mne není důležitá.

¹⁹ Je ovšem třeba poznamenat, že oba normativní systémy se navzájem prolétají jak obsahově (odkazy právních norem na „dobré mravy“, kterými je morálka vtahována do práva, naopak představa nemravnosti protiprávního chování, je-li právní řád dobře konstruován a právo má dostatečnou autoritu ve společnosti), tak co do svého působení. Sankční mechanismus práva je sice citelnější, sankční mechanismus mravní ale zase působí každodenně a obsahuje i pozitivní sankci v podobě odměny za chování s normou souladné. Naše recentní zkušenost se společností, ve které tyto vazby do značné míry nefungují, ukazuje, že právo bez pomoci morálky přestává fungovat.

²⁰ Kelsen, H. *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1911, s. 189 a násl., cit. podle Weyr, F. *Základy filosofie právní*. Brno: A. Piša, 1920, s. 120.

²¹ Weyr, F. *Základy filosofie právní*. Brno: A. Piša, 1920, s. 158 a násl.; srov. též Kelsen, H. *Théorie générale des normes*. Paris: Presses Universitaires de France – PUF, 1996, s. 176: „Je zvykem rozlišovat mezi právními normami, které ukládají určité chování a právními normami, které spojují sankci s chováním, které protičeží těmto normám, a nazývat je primární

Hlavní argument, který byl proti tomuto pojetí vznášen, spočíval v tvrzení, že existují právní povinnosti, jež státním donucením nebo sankcí nedisponují (*leges imperfectae* nebo **naturální obligace**). To je ovšem argument lichý, neboť v případě naturálních obligací jednoduše o právní povinnosti nejde. Pokud někdo platí svůj dluh z karet, nečiní tak z úcty k právu, ale pod vlivem jiného normativního systému (morálního nebo sociálního). Jediné, co právo v takovém případě činí, je, že takové plnění – dojde-li k němu – aprobejuje a vyjímá je z případů bezdůvodného obohacení. Ze samotného vzniku naturální obligace ovšem žádný právní následek nepovstává a právní následek nepovstává ani z nesplnění naturální obligace (nejenže tu chybí vynutitelnost původní „povinnosti“, ale její porušení ani není způsobitelné založit odpovědnostní vztah). Jinak řečeno, úprava naturálních obligací sleduje jen dva účely: vyjmout povinnosti vznikající z vymezených společenských vztahů nebo v souvislosti s nimi z okruhu právních povinností, zároveň ale dovolit plnění takových mimoprávních povinností (a neaplikovat na ně tudíž institut bezdůvodného obohacení).²² Tato úprava ovšem nevytváří žádný nový („slabší“) druh právní povinnosti, neboť aby se tak stalo, musela by spojovat se vznikem naturální obligace alespoň nějaký právní následek.

Pokud pak jde o tzv. *leges imperfectae*, tedy o normy, jež se svým porušením nespoujují žádnou specifickou sankcí, je třeba říci, že v soukromém právu působí v těchto případech alespoň hrozba sankce v podobě povinnosti k náhradě škody nebo nebezpečí neplatnosti smlouvy a s tím související negativní důsledky. Skutečně *leges imperfectae* tak v soukromém právu téměř nenalézáme a s rozvojem moderního právního státu, a tím i odpovědnosti státu za porušení práva při výkonu státní moci, jich nalézáme stále méně i v právu veřejném.

Tam, kde je přece nalezneme, opírají svůj účinek o obecnou autoritu práva. Jinak řečeno, člověk povětšinou nezkoumá, zda mu porušení právní normy způsobí nějaký konkrétní tíživější následek v podobě sankce. Žije ve společnosti, ve které podle jeho každodenní zkušenosti bývá porušení práva spjato se sankcí. Odtud pak právo čerpá autoritu, jež zajišťuje, že jeho příkaz bude většinou plněn i tam, kde žádná sankce ani vynucení nehrozí. Taková autorita pak může být po nějakou dobu i docela iluzorní. I ve společnosti, ve které zcela selže justice, budou její občané ještě po nějakou dobu zachovávat zákony. Stále častěji ale uvidí, že pokud někdo přestoupil právo, nic se mu nestalo.

a sekundární právní normy; tak např. „je zakázáno krást; když někdo krade, musí být potrestán“. Ale formulace první z obou norem je nadbytečná, neboť právně existuje ono „nesmět-krást“ jen v „muset-být-potrestán“, které je s ním spjato jako podmínka krádeže.“ V tomto pozdějším období ovšem Kelsen ustoupil od požadavku, aby byla sankce monopolizována státem.

Takovou monopolizaci považuje za pouhý znak „technické vyspělosti“ právního řádu.

²² Jde tu vlastně o nedeontickou normu (k tomuto pojmu viz dále).

Tato nová každodenní zkušenost nakonec převáží a společnost pochopí, že právo je mrtvé.

Donucení a sankce proto musejí být velmi většinovým následkem porušení právní normy, neboť na nich stojí autorita práva jako celku, a tím i příkazů takto konkrétně nevybavených.

Tuto námitku lze tak mít za lichou a na uvedeném popisu práva netřeba nic měnit. Přesto ovšem nutno připustit, že v pozitivním právu existují i další pravidla, jež nedisponují hrozbou státního donucení nebo hrozbou sankce a jež přesto bez váhání označíme za pravidla právní. Jde o pravidla, která nezakládají žádnou povinnost.

Právě uvedené ovšem není s výše uvedeným v rozporu, neboť to, co jsem výše popisoval, je způsob, jakým právo jako celek působí v reálném světě, a není významné, zda tak působí každé jeho atomární pravidlo samostatně. Jak uvidíme vzápětí, právní normy působí podle mého názoru přímé následky v právní realitě, kde, ve spojení s právními skutečnostmi jako příčinami, vytvářejí jiné právní skutečnosti²³ jako právní následky. Tyto nově vytvořené právní skutečnosti přitom mají někdy formu subjektivního práva nebo subjektivní povinnosti, mohou však mít i formu jinou. Tak například porušení zákona při uzavírání smlouvy mívá za následek neplatnost smlouvy a zápis obchodní společnosti do obchodního rejstříku vznik nového subjektu. Ani v jednom z těchto případů přitom nejde o vznik subjektivního práva nebo povinnosti, a tedy ani o nic, co by bylo způsobitelné vynucením a mohlo být ovládáno zmíněným mechanismem, jež jsem prohlásil za znak právního pravidla.²⁴

Jde tu o to, že tyto právní následky omezují svůj účel na působení v právním světě jako „potrava“ dalších právních norem, jako právní příčiny dalších

²³ Pod názvem právní skutečnosti nerozumím jen skutečnosti mimoprávní reality, se kterými právo spojuje nějaký následek (a vtahuje je tak do právní reality), ale i následky působení norem, tedy to, co tradičně nazýváme právními následky. Takové pozměněné názvosloví není samoučelné, ale je důsledkem důrazu, který kladu na rozlišení právní a mimoprávní reality, a připsuštění existence nedeontických norem (ke všem těmto pojmům srov. dále): to totiž vede k tomu, že původ skutečnosti objevující se v právní realitě zcela ztrácí na významu. Je jedno, zda určitá skutečnost byla právní normou (obyčejně její hypotézou) do právní reality toliko vtažena, nebo je důsledkem transformace takto vtažené skutečnosti právní normou (právní následek), nebo jde konečně o skutečnost vytvořenou toliko v právní realitě, bez toho, aby měla jakýkoliv předobraz či původ v realitě mimoprávní (právní fikce). To, co je podstatné, je, že ve všech případech jde o skutečnost právní reality, kterou může právní norma pojmut do své hypotézy a tím ji dále transformovat.

²⁴ S. Černá v rámci oponentury k této práci správně poukázala na to, že například vznik společnosti vznik nových práv a povinností přináší: povinnost otevřít obchodní knihy, nabytí vlastnického práva ke vkladům do společnosti atd. To ale nepopírá můj závěr, naopak. Tato práva a povinnosti jsou **sekundárním následkem** následku primárního – vzniku společnosti. Následkem, kterým se význam vzniku společnosti dozajista nevyčerpává, a který dokonce ani nevystihuje podstatu události, ke které vznikem společnosti v právní realitě došlo.

právních následků. Není je proto třeba transformovat do světa reálného a není proto třeba užívat zmíněný převodní mechanismus. Jsem oproti převládajícímu pojetí přesvědčen o tom, že právní normy nelze redukovat na pravidla určující, co má být při splnění určité hypotézy, tj. na pravidla určující subjektu nějakou právní povinnost. Existuje celá řada významných právních pravidel, jež do takové struktury vtěsnat nelze, jež se omezují na vytvoření právní skutečnosti, na připravení půdy pro případné další normy, které teprve (možná) nějakou právní povinnost založí. Tak v již zmíněném případě neplatnosti smlouvy půjde o to, že závazky, jež smluvní strany zamýšlely mezi sebou založit, nevznikly, bude-li tedy na ně plněno, bude plněno bez právního důvodu a strana, která takové plnění obdrží, obdrží bezdůvodné obohacení, jež bude povinna vydat zpět. Zároveň, bude-li zmíněná neplatnost smlouvy způsobena jednou ze smluvních stran a vznikne-li v této souvislosti druhé smluvní straně škoda, bude původce neplatnosti povinen tuto škodu druhé smluvní straně nahradit. Jak je tedy patrné, neplatnost smlouvy se tu stává jednou z právních skutečností, jež ve spojení s dalšími právními skutečnostmi faktického původu (plnění domnělé povinnosti, vznik škody atd.) aktivuje další právní normu nebo normy, a teprve tyto v konečném důsledku vedou ke vzniku jedné nebo více právních povinností. Pokud ovšem takové další skutečnosti nepřistoupí, žádná právní povinnost nevznikne.

Bylo by pochopitelně možné, jak se často činí, všechny tyto situace přeložit do struktury „má být“. Bylo by možno konstruovat všechny povinnosti, jež potenciálně mohou v důsledku neplatnosti smlouvy vzniknout, jako dispozice normy se složenou hypotézou, jejíž jednou částí je hypotéza pravidla působícího neplatnost smlouvy. Pak bychom mohli onu „nenormativní“, nedeontickou normu působící neplatnost smlouvy zcela eliminovat a prohlásit samotný pojem neplatnosti smlouvy jen za jakousi pomocnou logickou konstantu zastupující společnou část hypotéz více norem. Taková konstrukce ovšem vykazuje celou řadu významných právních institucí na okraj práva, do pozice pouhého „vytknutí před závorku“, a ignoruje významný aspekt práva, který povyšuje pouhý soubor příkazů na základ nové roviny reality a na mocný společenský systém umožňující snadno řešit i velmi složité situace.

Právě uvedené ovšem znamená nutnost změnit obvykle přijímané vymezení právní normy.²⁵ **Právní norma** není deontickou větou, ale větou vyvozující z nějaké právní skutečnosti jinou právní skutečnost (právní následek). Není přitom jen soudem o takovém vyplývání, ale je jeho přímou příčinou v právní realitě. Někdy je takovým právním následkem právní povinnost, pak jde o normu

²⁵ Bylo by samozřejmě možné zavést pro takto koncipovanou atomární jednotku práva nějaký jiný název než norma a vyhnout se tak kontroverzi, již „nedeontická norma“ nutně vyvolá. Myslím ale, že by to neprospělo srozumitelnosti textu.

s deontickým obsahem. Být tomu tak ale nemusí a deontická norma se svou povahou od nedeontických norem nijak neliší.

To ale také znamená popřít rozdíl mezi „být“ a „mít“ jako základní rozdíl mezi právem a realitou. Abych to mohl učinit, musím nastolit jiný rozdíl: mezi realitou běžnou, mimoprávní a realitou právní. Než se k tomu dostanu, zbývá ještě poopravit výše uvedený pracovní popis objektivního práva.

Ten totiž vychází z klasického pojetí právních norem a vyžaduje v tomto ohledu úpravu. Na objektivním právu si tedy všímám těchto jeho znaků: je **jednotným souborem norem,²⁶ které z právních skutečností vytvářejí nové právní skutečnosti, směřující k transformaci některých z nich zpět do mimoprávní reality autoritou založenou na hrozbě sankce a státního vynucení splnění povinnosti.**

Vypořádejme se ovšem ještě s jednou obvyklou námitkou: L. A. Hart a řada dalších namítají proti vymezení práva založeným na zdůraznění sankce při nesplnění právní povinnosti, že si taková vymezení nevedí rady hned s několika významnými kategoriemi pravidel: s pravidly legitimačními (tj. kdo může určovat pravidla) a legislativními (jak mají být určována pravidla, jak mají být rušena, jak je to s jejich platností v čase), jakož i s pravidly procesními (kdo a jak soudí a jak se mají strany ve sporu chovat, chtějí-li uspět).

To je pravda. Část těchto pravidel ovšem vytváří v právní realitě nějakou právní skutečnost a taková pravidla pak můžeme zařadit mezi námi popisované nedeontické normy. Tak soulad skutečného postupu s pravidly legislativního procesu vede ke vzniku nějakého zákona, který je skutečností existující v právní realitě, způsobilou vyvolávat v konjunkci s dalšími právními skutečnostmi nové právní následky. Lze dokonce uvažovat o tom, že stejným způsobem bychom mohli tuto námitku vypořádat ohledně všech namítaných kategorií pravidel: tak i jmenování soudce přece vyvolává změnu právního stavu, když opatřuje jmenovaného právní vlastností, která způsobuje, že výrok této osoby o určitém sporu vyslovený za dodržení stanovených pravidel je právní skutečností – rozsudkem. Zdá se mi ovšem, že takové řešení by bylo v některých případech poněkud násilné. Mnohem jednodušší je připomenout to, co jsem zdůraznil v úvodu: nepokouším se vměstnat všechna právní pravidla do jediné věty a zdá se mi to zbytečné. Pokouším se popsat jednu část těchto pravidel a povšimnout si těch jejich charakteristik, jež mi v dalším textu umožní osvětlit pojem právní subjektivity. To, že je právo spoluutvářené ještě dalšími

²⁶ Normy přitom nezatožňují s právními předpisy ani jejich obsahem; normy vznikají složitou interakcí zákonodárce, soudce, doktríny a praxe v hypercyklickém mechanismu. Podrobněji k tomu např. Teubner, G. *Le droit, un système autopoïétique*. Paris: Presses Universitaires de France – PUF, 1993, s. 60 a násl.